

ANALIZA OSNOVNOŠKOLSKIH UDŽBENIKA HRVATSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI IZ RODNE PERSPEKTIVE

Imajući u vidu Nastavni plan i program za osnovne škole, koji je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa donijelo 2006., a koji navodi da „učenike i učenice treba osposobiti za razumijevanje i otkrivanje svijeta u kojemu žive, razumijevanje prošlosti i sadašnjosti u svijetu prirode i društva, čovjekovom odnosu prema prirodi i društvu, ljudskom stvaralaštvu, materijalnim i duhovnim vrijednostima, te međuljudskim odnosima“ (str. 10) te da „nastava hrvatskoga jezika omogućuje učenicima i učenicama stjecanje znanja, vještina, sposobnosti, stajališta, vrijednosti i navika koje pridonose njihovom osobnom razvoju i omogućuju im aktivno sudjelovanje u društvu“ (str. 25), pravobraniteljica je provela analizu iz rodne perspektive na temelju sljedećih međunarodnih i nacionalnih dokumenata i zakona.

UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena - CEDAW (u daljnjem tekstu: Konvencija), koja je pravno obvezujući međunarodni dokument za sve zemlje potpisnice, među kojima je i Republika Hrvatska od 1991., člankom 10., koji se odnosi na obrazovanje, obvezuje države stranke na poduzimanje svih odgovarajućih mjera kako bi se uklonila diskriminacija žena u obrazovanju. Jedna od mjera koje se pojedinačno navode je mjera uklanjanja stereotipnog shvaćanja uloga muškaraca i žena „revizijom udžbenika i školskih programa te prilagođavanjem nastavnih metoda“¹.

Nakon 2. i 3. periodičnog izvješća Republike Hrvatske o primjeni Konvencije, Odbor za uklanjanje diskriminacije žena (u daljnjem tekstu: Odbor), koji nadzire primjenu Konvencije u državama strankama, donio je sljedeće zaključke² za Republiku Hrvatsku:

Zaključak br. 33. „Odbor je zabrinut zbog postojanosti spolnih stereotipa u obrazovnim nastavnim planovima i udžbenicima. Također je zabrinut što djevojčice i žene u srednjim školama i na fakultetima nastavljaju s izborom područja obrazovanja na koja se tradicionalno gleda kao na 'ženska područja' te što su premalo zastupljene u znanosti.“

¹ Države stranke poduzimaju sve odgovarajuće mjere radi uklanjanja diskriminacije žena kako bi im osigurale jednaka prava kao i muškarcima u području obrazovanja, a posebice kako bi na osnovi jednakosti muškaraca i žena, osigurale: c) uklanjanje stereotipnog shvaćanja uloga muškaraca i žena na svim stupnjevima i u svim oblicima obrazovanja kroz poticanje zajedničkog obrazovanja i drugih vrsta obrazovanja koje pomažu postizanju tog cilja, a posebice, revizijom udžbenika i školskih programa te prilagođavanjem nastavnih metoda; („Kratak vodič kroz CEDAW“, Biblioteka ONA, Zagreb 2004., str. 40).

² Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Thirty-second session, 10-28 January 2005, CEDAW /C/CRO/CC/2-3

Zaključak br. 34. „Odbor potiče državu stranku da pojača napore za uklanjanje stereotipa o spolnim ulogama i pojača *mainstreaming* ravnopravnosti spolova u nastavne planove i udžbenike. On također traži da država stranka potakne obuku obrazovnog osoblja o pitanjima ravnopravnosti spolova.“

Prema **Zakonu o ravnopravnosti spolova** (NN 116/03.), sustavno obrazovanje i osvješćivanje o ravnopravnosti spolova obvezujuće je za sva državna tijela, pravne osobe s javnim ovlastima, osobito obrazovne ustanove, te druge pravne osobe koje sudjeluju u provedbi promicanja i uspostavljanja ravnopravnosti spolova (čl. 14. st. 3), a obrazovanje o pitanjima ravnopravnosti spolova predstavlja integralni dio sustava osnovnog, srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja, kao i cjeloživotnog učenja, koji uključuje pripremu oba spola za aktivno i ravnopravno sudjelovanje na svim područjima života (čl. 14. st. 1).

Državna tijela, pravne osobe s javnim ovlastima, te pravne osobe u pretežitom vlasništvu države i jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave dužni su u svim fazama planiranja, donošenja i provedbe neke odluke ili akcije ocjenjivati i vrednovati učinke te odluke ili akcije na položaj žena, odnosno muškaraca, radi postizanja stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca (čl. 3. Zakona o ravnopravnosti spolova).

Ministarstvo nadležno za obrazovanje, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, kao državno tijelo dužno je postupati u skladu s čl. 3. Zakona o ravnopravnosti spolova.

Zakon o ravnopravnosti spolova u čl. 5. definira da ravnopravnost spolova znači da su žene i muškarci jednako prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, da imaju jednak status, jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata.

Prema **Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu** (NN 36/06.), udžbenik „mora ispunjavati znanstvene, pedagoške, psihološke, didaktičko-metodičke, etičke, jezične, likovno-grafičke i tehničke zahtjeve utvrđene udžbeničkim standardom“ (čl. 3. st. 2.), dok je prema istom članku st. 3. propisano da se neće odobriti uporaba udžbenika čiji je sadržaj protivan Ustavu Republike Hrvatske i koji je neprimjeren u pogledu ljudskih i manjinskih prava, temeljnih sloboda i odnosa među spolovima te odgoju za demokratsko društvo.

Prema članku 7. ministar imenuje stručno povjerenstvo koje izrađuje pisano mišljenje o udžbeniku te predlaže ministru znanosti, obrazovanja i športa za odobravanje udžbenik o kojem je izradilo pozitivno mišljenje.

Udžbenički standard (NN 07/07.), s kojim moraju biti usklađeni svi udžbenici, u točki 5. poglavlja 2.4. Etički zahtjevi propisuje da udžbenik podržava ravnopravnost spolova na prikladan način služeći se imenicama obaju rodova, osobito u spominjanju zvanja i zanimanja, ne narušavajući pri tome komunikacijsku razinu i prirodnost hrvatskoga jezika, te priprema oba spola za djelatno i ravnopravno sudjelovanje u svim područjima života. U poglavlju 2.6. Likovno-grafički zahtjevi i standardi propisano je da likovna rješenja u udžbeniku trebaju promicati ravnopravnost spolova (st. 7.)

Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova od 2006. – 2010. (NN 114/06.) u poglavlju 3. Rodno osjetljivo obrazovanje navodi da je nacionalni prioritet uvođenje rodno osjetljivog obrazovanja na svim razinama i provedba odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova.

Strategija razvitka službene statistike Republike Hrvatske 2004. – 2012. (NN 28/05. – u daljnjem tekstu: Strategija), koju je Hrvatski sabor donio 11. veljače 2005., u poglavlju 7.10 Rodna statistika navodi da se rodna statistika odnosi na statističke podatke koji odražavaju realnost žena i muškaraca u svim sferama života, uključujući odnose između spolova, te da takva statistika jasno ukazuje na stupanj ravnopravnosti spolova u društvu.

„Vođenje rodne statistike omogućuje praćenje stanja ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj potrebnih radi donošenja odluka, poduzimanja mjera i vođenja politike za ostvarivanje te ravnopravnosti. Za to je nužna mogućnost uspoređivanja podataka o ženama i muškarcima u svim područjima društvenog života.“

Stoga je pravobraniteljica u 2007. pokrenula i provela **projekt analize udžbenika hrvatskog jezika i književnosti za osnovne škole od 5. do 8. razreda iz rodne perspektive**. Ured pravobraniteljice je analizirao sve udžbenike hrvatskog jezika i književnosti od 5. do 8. razreda s Popisa odobrenih udžbenika koji mogu biti u uporabi u osnovnim školama u školskoj godini 2007./2008. Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa (u daljnjem tekstu: MZOŠ).

Na temelju Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa objavilo je Popis odobrenih udžbenika koji mogu biti u uporabi u osnovnim školama, gimnazijama i srednjim strukovnim školama u školskoj godini 2007./2008. i Katalog odobrenih udžbenika za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2007./2008.

Cilj projekta, koji nije znanstveno istraživanje, bila je izrada analize postojećeg stanja u primjeni mjera iz Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova (NN 116/03.), Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu (NN 36/06.; 141/06.), i Udžbeničkog standarda (07/07.) te mjera Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010. (NN 114/06.), u udžbenicima hrvatskog jezika i književnosti za više razrede osnovne škole.

U tu svrhu analiza se fokusirala na:

Statističke pokazatelje prema spolu za:

1. autorstvo udžbenika i radnih bilježnica
2. autorstvo tekstova i likovno-grafičke opreme udžbenika, radnih bilježnica i svakog teksta pojedinačno
3. zastupljenost muških i ženskih likova u likovno-grafičkoj opremi tekstova
4. zastupljenost muških i ženskih likova u tekstovima

Statističke pokazatelje za:

1. korištenje rodno senzitivnog jezika u uputama, zadacima i primjerima
2. vrste tekstova i tematike
3. obiteljsko stanje odraslih likova
4. način prikazivanja muškaraca i žena.

Analizirano je ukupno 36 udžbenika i 34 pripadajuće radne bilježnice hrvatskog jezika i književnosti, 5 nakladničkih kuća, namijenjenih osnovnim školama za uzrast učenika/učenica od 5. do 8. razreda osnovne škole.

Metodologija

Izrađene su i popunjene tri vrste upitnika:

1. **U1** - upitnik o udžbeniku - **ukupno 36**
2. **U2** - upitnik s 19 pitanja za svaki pojedinačni tekst u udžbeniku uključujući i likovno-grafičku opremu teksta - **ukupno 2.091**
3. **RB 2** - upitnik o radnoj bilježnici - **ukupno 34**

I. ANALIZA

Autorstvo udžbenika prema spolu³

36 udžbenika za 5., 6., 7., i 8. razrede osnovnih škola iz hrvatskog jezika i književnosti potpisuje ukupno 59 autora/ica⁴ od čega:

- **49 autorica (83%)**
- **10 autora (17%)**

Autorstvo naslovnice i likovno-grafičke opreme udžbenika prema spolu

Ilustracije u svih 36 udžbenika potpisuje **13 muškaraca i 3 žene**, a **naslovnice udžbenika 11 muškaraca, 3 žene** i jedan grafički studio. Na udžbenicima je bilo angažirano⁵:

- 12 likovno-grafičkih urednika
- 7 likovno-grafičkih urednica
- 5 urednica udžbenika
- 4 urednika udžbenika

Nakon identifikacije teksta (I.), u upitniku U2 koji se odnosio na svaki pojedinačni tekst u svakom od 36 udžbenika, kodirani su odgovori na pitanja vezana za:

- II. Likovno-grafičku opremu teksta
- III. Tekstualnu opremu – upute, objašnjenja, zadatke vezane uz glavni tekst
- IV. Tekst – vrstu, autorstvo po spolu, temu
- V. Likove u tekstu – spol i dob glavnog lika i zanimanje
- VI. Sporedne likove u tekstu – broj, spol i dob
- VII. Obiteljsko stanje glavnih likova
- VIII. Obiteljske uloge u kojima se pojavljuju glavni likovi.

³ Simptomatično je da u udžbeniku koji se pod istim naslovom pojavljuje u 5., 6., 7. i 8. razredu, koji potpisuju tri autorice i jedan autor samo u udžbeniku za 8. razred, od ukupno 302 navedena/e autora/ice u 4 udžbenika 88% su autori, a četiri puta manje - tj. 12% su autorice tekstova.

⁴ Većina autora i autorica potpisuje udžbenike istog naslova za sve razrede od 5. do 8. osnovne škole tako da ovdje nismo naveli ukupan broj autora i autorica za sva 36 udžbenika, već ukupan broj različitih autora/ica.

⁵ Budući da svi udžbenici ne navode sve podatke koji su bili dio analize, gore navedene brojke rezultat su analize onih podataka koji su bili dostupni u samom udžbeniku.

II. LIKOVNO-GRAFIČKA OPREMA TEKSTA

U 36 udžbenika pronađeno je **ukupno 3.604 likovno-grafičkih priloga** i to:

Vrsta	Broj	Postotak
crtež	1291	(36%)
fotografija	1098	(30%)
reprodukcija	613	(17%)
Strip	230	(6%)
Kolaž	139	(4%)
karikatura	59	(2%)
Ostalo	174	(5%)
Ukupno:	3604	100%

Uz fotografije, reprodukcije, crteže, kolaže, karikature i stripove, u udžbenicima je potpisano 1396 autora i 257 autorica. Za 1181 likovno-grafički prilog nepoznat je spol autora/ice. Pojedini/e autori/ce potpisuju više likovno-grafičkih priloga.

Od 1653 imena autora/ica koja su navedena uz 3604 likovno-grafička priloga:

84% su muškarci (1396)	16% žene (257)
------------------------	----------------

Tko ili što je prikazan/o na fotografijama, crtežima, reprodukcijama itd.?

Kodirano je najviše tri likovno-grafička priloga uz tekst. Rezultati prema spolu, ukoliko je prikazan samo jedan lik:

muškarac	žena	Dječak	djevojčica	beba	Ukupno
775	236	213	107	10	1341
58%	17%	16%	8%	1%	100%

Rezultati o prevladavajućem spolu likova ukoliko ih ima više:

prevladavaju M likovi	M/Ž ravnopravno	prevladavaju Ž likovi	Ukupno
423	320	113	856
49%	38%	13%	100%

III. RODNA OSJETLJIVOST JEZIKA U TEKSTUALNOJ OPREMI GLAVNOG TEKSTA (upute, vježbe, primjeri, sažeci i sl.)

Uz glavni tekst u udžbenicima se koriste i popratni kraći tekstovi, upute za vježbe, sažeci, prijedlozi za dodatni rad i razmišljanje, primjeri koji ilustriraju temu glavnog teksta i sl. koji su grupirani u cjeline poput: *književni pojam, izražavanje i stvaranje, ponovi i upamti, upoznaj autora, interpretacija, razgovarajmo o tekstu, uradite sami, za one koji žele više* itd.

Analizirano je korištenje rodno osjetljivog jezika tekstova koji se obraćaju izravno učenicima i učenicama kako bi se ustanovilo obraćaju li se i jednima i drugima korištenjem ženskog i muškog roda (rodno osjetljivim jezikom), isključivo u muškom rodu (rodno neosjetljivim jezikom) ili neutralnim glagolskim oblicima poput: *napiši, razmisli, pokušaj* i sl. (rodno neutralnim jezikom).

Primjeri radi ilustracije uzeti iz udžbenika Darovi riječi VIII., Joža Skok, Zvonimir Diklić, Zagreb, 2007.:

- rodno osjetljivog jezika u popratnoj opremi teksta: „Prisustvovao/prisustvovala si jednoj komičnoj situaciji. Ispričaj.“ (str. 96)
- rodno neosjetljivog jezika: „Ako si gledao na televizijskom ekranu Sinjsku alku ili joj prisustvovao, opiši je.“ (str. 69)
- rodno neutralnog jezika: „Imaš li i ti nekog kućnog ljubimca? Ispričaj kako se odnosiš prema njemu.“ (str. 56)

Rezultati analize **rodne osjetljivosti jezika** u popratnim tekstovima i vježbama/primjerima uz glavni tekst:

neutralan	rodno osjetljiv	rodno neosjetljiv	Ukupno
1464	443	129	2036
72%	22%	6%	100%

Najviše tekstova (72%) koristi rodno neutralne oblike obraćajući se učenicima i učenicama u drugom licu jednine ili množine, i zapovjednim načinom, kao na primjer: **„Pronađi stihove koji izražavaju pjesnikovu čežnju za dalekim krajevima – u koje nikad neće stići.“** (Hrvatska čitanka za VIII. razred osnovne škole, Ante Bežen i Olga Jambrec, Zagreb 2007., str. 122)

IV. TEKST

Autorstvo tekstova po spolu

Spol	Broj tekstova	Postotak
Autori	1322	63%
Autorice	314	15%
Nepoznato	455	22%
Ukupno	2091	100%

Od 1636 tekstova za koja je poznat spol autora/ice, 81% čine tekstovi autora, 19% tekstovi autorica.

Glavne teme tekstova

Upitnikom je definirano 15 skupina unutar kojih je kodirano 1940 tema. Za teme koje nisu mogle biti svrstane u predložene skupine ostavljena je opcija – *ostalo* – koja je obuhvatila dodatne teme poput razmišljanja o smrti, svemiru, suncu i planetima, životne mudrosti,

kriminalističke priče, TV-serije, filmove, putopise i sl. Postotak po svakoj od ovih tema je vrlo malen pa nisu uključene u tablicu.

TEMA	Broj tekstova	Postotak
1. dječji život	393	20%
2. priroda/životinje	381	20%
3. obiteljski život	183	10%
4. ljubavna	150	8%
5. rodoljubna	137	7%
6. povijesna tema	122	6%
7. umjetnost/književnost	122	6%
8. život na selu	102	5%
9. profesija	87	4%
10. religiozna	65	3%
11. ratna	58	3%
12. život u gradu	53	3%
13. zabava, hobi	42	2%
14. ljudska prava, dječja prava	30	2%
15. sport	15	1%
Ukupno:	1940	100%

Tablica pokazuje da se najviše tema u udžbenicima odnosi na dječji život (igra, škola, odnosi među djecom) – 393 (20%) i na prirodu i životinje – 381 (19%), zatim na obiteljski život – 183 (9%), ljubavne – 150 (8%) i rodoljubne teme – 137 (7%).

U tekstovima su kodirane i teme vezane uz problematiziranje moguće diskriminacije na temelju spola, vjere, nacionalnosti, imovinskog statusa, spolne orijentacije, obiteljskog ili bračnog statusa, osoba s invaliditetom i drugih različitosti pojedinaca/ki ili grupa.

Takvih tekstova je bilo ukupno **29, nešto više od 1%**.

Nekoliko pozitivnih primjera tekstova koji progovaraju o različitostima među ljudima prema raznim osnovama:

„Odijslo ne čini čovjeka“⁶ – blog-tekst o razlikama među ljudima na temelju imovinskog stanja;

„Različitosti“⁷ – ulomak iz igrokaza o značaju različitosti - „Različitost nije grijeh. Različitost čini ovaj svijet ljepšim... Ja volim i želim biti različit od drugih!!!“

„Predrasude“⁸ – o definiciji predrasuda, o tome što su predrasude kroz kviz pitanja o predrasudama prema onima slabijeg imovinskog stanja, pripadnicima/cama druge rase, neobičnim jelima, nepoznatim ljudima. U konačnim rezultatima bodova, oni s najmanje bodova opisani su na ovaj način:

„Od glave do pete zavezan/zavezana si u lance predrasuda: tvoji vrijednosni sudovi zasnivaju se na tuđim procjenama. Tako si uskraćuješ radost otkrivanja raznolikosti svijeta u kojoj se sastoji njegova ljepota i njegov napredak, a često svojim stavovima nanosiš drugima nepravdu.“

⁶ „Krila riječi“, čitanka za peti razred OŠ, skupina autora/autorica, Zagreb 2007., str. 118-119

⁷ „Krila riječi“, čitanka za peti razred OŠ, skupina autora/autorica, Zagreb 2007., str. 33-35

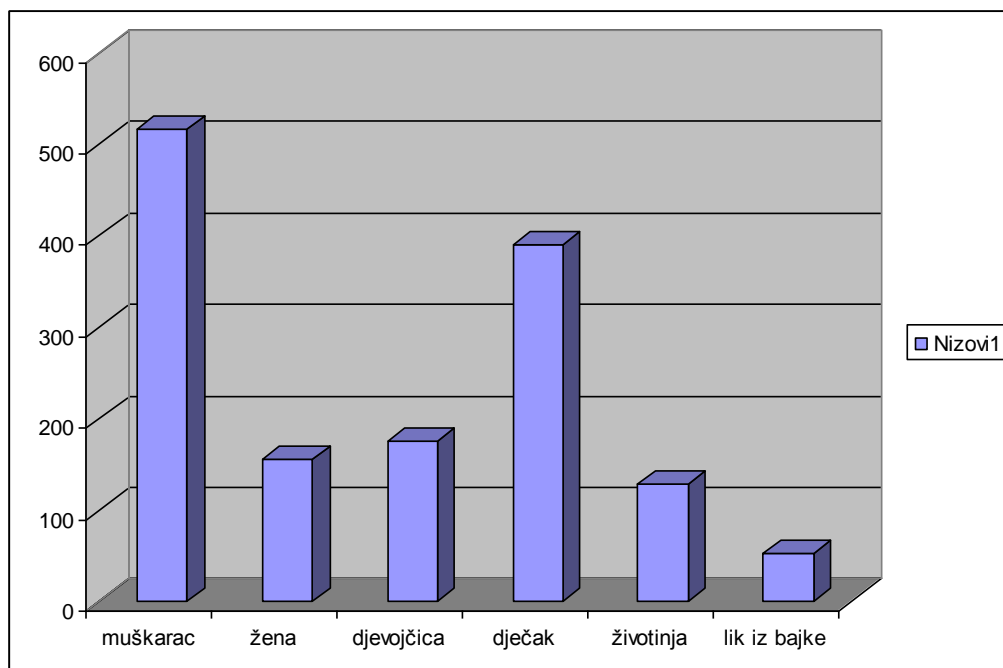
⁸ „Hrvatska jezična škrinjica 6“, udžbenik hrvatskoga jezika za šesti razred OŠ, Valentina Kamber i Lidija Sykora-Nagy, str. 67-68

Tema o drukčijoj seksualnoj orijentaciji osim heteroseksualne – ljubavi mladića i djevojke – nema.

V. LIKOVI

Glavni lik

Od **ukupno 1417 tekstova** u kojima se pojavljuje/u glavni lik/likovi, raspodjela po spolu je sljedeća:

Muški likovi (muškarci, starci i dječaci) kao glavni likovi pojavljuju se u ukupno 906 tekstova (64%), ženski likovi (žene, starice, djevojčice) u 331 tekstu (23%), dok su 13% likova životinje i likovi iz bajke.

muški lik	ženski lik	ostalo	Ukupno
906 (64%)	331 (23%)	180 (13%)	1417

Zanimanje glavnih likova

Profesija/zanimanje glavnog lika ne spominje se u svakom tekstu. **Prema broju različitih zanimanja glavnih likova** koja su spomenuta, dobiveni su sljedeći brojčani rezultati:

V. razred - 10 udžbenika		VI. razred - 10 udžbenika		VII. razred - 8 udžbenika		VIII. razred - 8 udžbenika	
M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
24	7	41	5	61	21	37	10

Međutim, broj spominjanja muških odnosno ženskih zanimanja je veći, stoga što se pojedina zanimanja spominju i nekoliko puta u tekstovima jednog ili više udžbenika za isti razred.

Stoga, tablica **prema broju spominjanja muških odnosno ženskih zanimanja** po razredima izgleda ovako:

V. razred - 10 udžbenika		VI. razred - 10 udžbenika		VII. razred - 8 udžbenika		VIII. razred - 8 udžbenika	
M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
32	8	56	5	83	31	49	12

Rezultati brojčane analize muških i ženskih zanimanja pokazuju da se **muškarce četiri puta češće definira zanimanjem kojeg obavljaju nego žene:**

- 220 puta se u tekstovima spominje zanimanje muškarca (80%)
- 56 puta žene (20%).

Zanimanja muškaraca nisu samo 4 puta brojčano nadmoćnija, već su i raznovrsnija, raspoređena po školskim spremama od najniže do najviše, dok su ženska zanimanja vrlo jednolika, stereotipna i tek s pokojom suvremenom iznimkom.

Najbolji primjer su samo 4 zanimanja u kojima se spominju **žene** – glavni likovi u udžbenicima za VI. razred osnovne škole: **balerina, mlinarica, pravnica i žetelica.**

Istovremeno se **muškarci** – glavni likovi spominju se u 40 različitih zanimanja, i to 55 puta u rasponu koji uključuje: **astronauta, geologa, kočijaša, kapetana broda, pastira, prometnika, putnika/avanturista, ribara, redatelja, vojnika, skladatelja, atletičara, stolara, vojskovođe, učitelja, zidara i znanstvenika.**

VI. SPOREDNI LIKOVI

Kao sporedni likovi u tekstu: muškarci se pojavljuju 910 puta, a žene 505 puta.

Broj sporednih likova je najčešće ograničen na 1-2 lika (566 tekstova), a u najvećem broju slučajeva radi se o odraslim osobama (503) te osnovnoškolskom uzrastu (195).

VII. OBITELJSKO STANJE LIKOVA

Tekstova u kojima se izriekom spominje ili iz kojih se jasno može zaključiti obiteljsko stanje odraslih likova bilo je 424 (20%). U 62% slučajeva radi se o obitelji s djecom.

Obiteljsko stanje	Ukupno	Postotak
obitelj s djecom	262	62%
bračna zajednica	72	17%
samohrana majka	19	4%
neoženjen	17	4%
Neudata	16	3%
udovac	13	3%
izvanbračna zajednica	8	2%
Udovica	8	2%
Razveden	4	1%
razvedena	3	1%
samohrani otac	2	1%
Ukupno:	424	100%

VIII. Obiteljske uloge

Analizom obiteljskih uloga definirano je u kojim se ulogama najčešće i najrjeđe pojavljuju glavni ženski i muški likovi unutar obitelji te koji su obiteljski odnosi najčešće/najrjeđe zastupljeni. U nekim tekstovima likovi se pojavljuju u više od jedne kombinacije.

Obiteljske uloge u kojima se pojavljuje glavni ženski lik

Kći	majka	sestra	unuka	baka	ostalo	ukupno
85	45	18	8	5	4	165
52%	27%	11%	5%	3%	2%	100%

Od 165 ženskih likova čije su obiteljske uloge jasno definirane, 52% se odnosi na ulogu kćeri, a 27% na ulogu majke. U kategoriji „ostalo“ nalaze se nećakinje.

Obiteljske uloge u kojima se pojavljuje glavni muški lik

Sin	otac	unuk	brat	djed	ostalo	ukupno
197	57	44	31	8	4	341
58%	17%	13%	9%	2%	1%	100%

Od 341 muškog lika čije su obiteljske uloge jasno definirane, 58% se odnosi na ulogu sina, a 17% na ulogu oca.

Iako se u tekstovima i sporedni likovi spominju u nekoj od ovih obiteljskih uloga, ovdje se navode samo obiteljske uloge glavnih muških i ženskih likova.

Primarni obiteljski odnos između likova

Obiteljski odnos	broj	postotak
mama-sin	158	25%
otac-sin	141	23%
mama-kći	62	10%
otac-kći	62	10%
djed-unuk	38	6%
brat-sestra	32	5%
baka-unuk	31	5%
brat-brat	23	4%
suprug-supruga	18	3%
Roditelji	18	3%
baka-unuka	12	2%
sestra-sestra	8	1%
mama-dijete	5	1%
otac-dijete	4	1%
djed-unuka	4	1%
Ukupno:	616	100%

U ukupno 616 primarnih obiteljskih odnosa glavnih likova, prevladava odnos jednog od roditelja sa sinovima – majka-sin (25%) i otac-sin (23%). U više od dvostruko manjem postotku na drugom mjestu je odnos roditelja i kćeri – mama-kći (10%) i otac-kći (10%).

Zbrojimo li posebno odnose između muških i ženskih likova, rezultat izveden iz ukupnog broja tekstova u kojima su primarno istaknuti obiteljski odnosi glavnih likova (616) pokazuje sljedeće postotke zastupljenosti obiteljskih odnosa:

otac-sin	141	70%
djed-unuk	38	19%
brat-brat	23	11%
Ukupno:	202	100%

U 33% tekstova (202) govori se o odnosu između muških članova obitelji, od čega u 70% slučajeva (141) o odnosu otac-sin.

mama-kći	62	76%
baka-unuka	12	15%
sestra-sestra	8	9%
Ukupno:	82	100%

U 13% tekstova (82) govori se o odnosu između ženskih članica obitelji, od čega u 76% slučajeva (62) o odnosu majka-kći.

Tematika ravnopravnosti spolova u udžbenicima hrvatskog jezika i književnosti

Ravnopravnost spolova kao tema glavnog teksta ili popratne tekstualne opreme gotovo da i ne postoji.

Iznimke su popratni zadaci kojima se učenici/učenice motiviraju na razgovor, dodatni rad i razmišljanje, a kojima glavni tekst služi kao povod, kao na primjer:

Usmena narodna balada „Asan-aginica“

„Križa riječi 8.“, skupine autora/ica, Zagreb 2007. str. 165-168

U dodatnoj opremi teksta osim pitanja o likovima i njihovim odnosima u ovoj narodnoj baladi, u podnaslovu „U stvarnome životu“ **učenicima/učenicama se postavlja izravno pitanje o ravnopravnosti žena i muškaraca danas** i traži od njih da potkrijepe svoje tvrdnje. Navodi se da sama balada prikazuje „vrlo patrijarhalnu sredinu u kojoj vladaju muškarci, a žene nemaju baš nikakvih prava“ te se postavlja pitanje „Ima li u tvojoj sredini takvih patrijarhalnih obitelji?“

Projekt na koji se pozivaju učenici/učenice pod nazivom „Kodeks ponašanja suvremene obitelji“, traži od učenika/ca da se podijele u skupine i naprave ankete kojima će istražiti mišljenje svojih vršnjaka o tome koja zajednička prava imaju majka, otac i dijete (djeca) u suvremenoj obitelji te da izrade „kodeks ponašanja u obitelji koji određuje i prava i dužnosti svakog člana“.

Zadatak nakon istog teksta „Asan-aginice“ u drugom udžbeniku (Dveri riječi 8., Nada Babić, Dinka Golem, Dunja Jelčić i Ivan Đurić, Zagreb 2007., str. 95-97) traži od učenika/ca da napišu glavnim likovima pismo u kojem će iznijeti svoj doživljaj njihova postupanja s Asan-aginicom. U temama za razgovor o djelu potiče ih se na razmišljanje o tome što bi se Asan-aginici dogodilo da je prekršila pravila društva i sredine svoga vremena i izašla iz kuće bez muževe pratnje.

Ista tematika, ali ovaj put ulomak iz drame „Hasanaginica“ Milana Ogrizovića („Dveri riječi 8.“, Nada Babić, Dinka Golem, Dunja Jelčić i Ivan Đurić, Zagreb 2007., str. 220-223) – zadatak je napisati sastavak o temi: „Nepravедno sam optužena/optužen“ i imenovati „osobe koje u tvome mjestu ili kraju u svatovskom ceremonijalu imaju određene uloge (mladoženja, kum, djever i drugi) i objasni njihove dužnosti.“

Tekst „Djevojčica iz Afganistana“, Deborah Ellis,

„Hrvatska čitanka 7“, Ante Bežen, Jure Karakaš, Zagreb 2007., str 113-116

U zadacima uz tekst o položaju žena pod Talibanima, učenike/ce se pita: „Kako bi ti se činilo da tvoja mama mora izlaziti u grad pokrivena od glave do pete?“ U razgovoru o tekstu konstatira da su „ženama uskraćena gotovo sva ljudska prava“, a zadatak učenicama i učenicima je da napišu što se iz teksta može naučiti o „građanskim pravima afganistanskih žena“.

Žensko pismo, Lidija Dujić,

„Dveri riječi 7“, Nada Babić, Dinka Golem, Dunja Jelčić, Zagreb 2007., str. 195 - 197

Tekst o hrvatskim književnicama govori o književnicama prošlosti i sadašnjosti. U popratnom tekstu navode se još neke žene iz hrvatske povijesti, kao i legenda da su Hrvate u današnju domovinu predvodile dvije sestre, Tuga i Buga. Razgovor o samom tekstu donosi i nove podatke o književnicama, a **povod je i za raspravu o položaju i ulozi žene u hrvatskom društvu.**

Sam tekst želi skrenuti pozornost na postojanje književnica u hrvatskoj povijesti i činjenicu da je njihov broj znatno veći nego što ih bilježi službena povijest. Razlog se otkriva u činjenici da je ženama bila namijenjena uloga čitateljice i junakinje književnog djela, a ne autorice.

Jedini prigovor je, međutim, što tekst uključuje i osvrt na obiteljski/bračni status hrvatskih književnica, što nije slučaj niti s jednim književnikom u kratkim biografijama koje stoje uz odabrane tekstove njihovih djela, što potvrđuje današnju društvenu stereotipnu praksu prema kojoj se žene u velikom broju slučajeva, za razliku od muškaraca, definiraju u odnosu na svoj obiteljski/bračni status.

„Zanimljivo je primijetiti da su biografije naših književnica međusobno slične... često ostaju neudane – bez vlastitih obitelji, nedostatak obiteljskog života nadomještaju pedagoškim radom – najčešće u zvanju učiteljica, književnim se radom bave usputno – najuspješnije u malim formama i autobiografskoj građi, izrazito su dugovječne.“

Činjenica jest da se u biografijama naših književnica može iščitati ovakva sličnost, no isticanje njihovog bračnog odnosno obiteljskog statusa, nije zabilježeno u biografijama niti jednog autora.

Bila sam dječak, Vesna Parun

(„Krila riječi 7“, skupina autora/ica, Zagreb 2007., str. 169)

Lirska pjesma pjesnikinje Vesne Parun govori o djevojčici koja sanjari i između ostalog zamišlja sebe i kao dječaka „što praćkom poklike baca“. Pjesma je **povod za zadatak**

učenicima i učenicama da na papiru označenom sa ZA i PROTIV upišu svoja razmišljanja o tome zašto je dobro biti dječak, odnosno djevojčica.

U zadacima uz istu pjesmu u udžbeniku „Žubor riječi 5“, Zvonimir Diklić, Joža Skok, Zagreb 2007., str. 28, od učenika/ca se traži da napišu sastavak na temu „Moje najskrovitije želje i snovi“.

„Duga“, Dinko Šimunović - težnja djevojčice da bude dječak koja tragično završava („Žetva riječi 7“, Joža Skok, Zvonimir Diklić, str. 63-65 i Krila riječi 7, skupina autora/autorica, Zagreb 2007., str.170-172).

„Samo njihovi dječaci, mali Čardačani, smjeli su se pržiti na suncu i hladiti u mlakoj Glibušnoj vodi ne čekajući večer kao njihove sestre. One su morale čekati zalaz nemilog sunce da s majkama prošeću po jedinoj čardačkoj ulici i tako pokažu nove i svijetle opravice. A do tada su morale ležati da im lišca ostanu nježna i bijela kakva moraju da budu u gospodskih djevojčica.“

„Valja da čuvaš zdravlje jer ti nijesi nikakav dječak. Njima ne može ništa biti. Ti valja da se čuvaš...i Bogu da se moliš“, završila bi uzdišući (gospođa Emilija).

„Dječaci mogu žderati koliko hoće. Oni treba da budu veliki i jaki, a ti moraš biti tanka i vitka.“ - „I ne smiješ trčati jer se to djevojčici ne pristoji.“ „A mogla bi pasti i nagrditi lice“, govorili su naizmjenice Serdar i Serdarovica.

Pripovijetka „Duga“ je odličan primjer kako se tekst koji opisuje dvostruke standarde i ograničavajući položaj djevojčica/žena u 19. stoljeću može iskoristiti za razgovor o ravnopravnosti spolova, stereotipima, društveno nametnutim normama ponašanja različitim za dječake i djevojčice i o njihovoj opravdanosti te dvostrukim standardima u sadašnjosti. Udžbenik „Žetva riječi 7“ koristi tu priliku pa je jedan od zadataka uz tekst: **„Porazgovarajte o tome ima li danas sličnih odnosa prema djevojčicama i u čemu se oni očituju.“**

Udžbenik „Krila riječi 7“ uz isti tekst problematizira različitost pojedinaca/ki u svojoj sredini i traži od učenika/ca da se prisjete osoba koje kao da ne pripadaju u sredinu u kojoj žive, koje se bitno razlikuju od ostalih, te da pričaju o njoj i o načinu na koji se sredina odnosi prema takvoj osobi. Projekt vezan uz ovaj tekst je proučiti živote „velikih ljudi koji su živjeli neprihvaćeni od sredine jer su im razmišljanja bila daleko ispred svoga vremena“.

Kad mame dobiju posao, postoji opasnost da „prestanu“ biti mame

„Mama moja mamasta“, Marina Vidas

(„Krila riječi 6“, skupina autora/autorica, Zagreb 2007., str. 27-29)

„....mama je dobila posao u struci. Sutradan je obukla fini kostimić i cipele visokih potpetica. Bila je lijepa, ali nekako mi se učinila daleka, nedodirljiva. Kao da to više nije bila moja mama mamasta.

Dani su prolazili, mamina ruka u kući očito je nedostajala. Tata i ja bili smo posve zbunjeni.

...Tata se trudio skuhati bilo kakav ručak, a kuća je iz dana u dan bila sve zapuštenija.

...U školi su zaredale loše ocjene.

...Pokušao sam razgovarati s mamom, otpilila me u sekundi jer je bila strašno nervozna....Nisam više prepoznavao svoju mamu, bila mi je tako daleka i više se nije sa mnom šalila.“

Dječak, glavni lik, na kraju teksta shvati da mu mama radi jako važan posao vezan uz djecu s posebnim potrebama i postane jako ponosan na svoju mamu.

Većina teksta odraz je današnjih stereotipnih shvaćanja o „muškim“ i „ženskim“ poslovima. Stoga je važno što se u zadacima uz glavni tekst iskoristila mogućnost da se potakne učenike/ce da razmisle o svojoj ljutnji na roditelje kad nemaju za njih vremena i da istaknu važnost svakog člana obitelji i pokažu razumijevanje prema poslu koji obavlja.

Tekst osim toga potiče učenike/ce da potraže informacije o udrugama koje okupljaju roditelje djece s posebnim potrebama, da saznaju koji sve problemi muče takve obitelji te kako bi se trebalo ponašati prema osobi s posebnim potrebama da ju ne povrijedimo.

Majka i sin

Majka-sin je najzastupljeniji obiteljski odnos između likova u udžbenicima hrvatskog jezika i književnosti. Odnos majke i kćeri je čak 2 i pol puta rjeđi.

RB 2 - UPITNIK ZA RADNE BILJEŽNICE

Autorstvo 34 radne bilježnice, potpisuje ukupno 35 različitih autora/autorica, od čega:

- 25 autorica (71%)
- 10 autora (29%)

Autorice i autori radnih bilježnica ujedno su i autorice i autori udžbenika budući da su radne bilježnice dodatak za vježbu, objašnjenje, primjer i dopunu tekstova iz udžbenika.

Rodna osjetljivost jezika u radnim bilježnicama

Analizirano je korištenje muškog i ženskog roda imenica, kao i korištenje rodno neutralnog jezika. Rezultati analize su pokazali da:

- 17 radnih bilježnica koristi rodno neutralni jezik
- u 13 radnih bilježnica prevladava rodno osjetljiv jezik
- 3 radne bilježnice u potpunosti koriste rodno osjetljiv jezik
- u samo 1 radnoj bilježnici prevladava rodno neosjetljiv jezik.

U radnim bilježnicama prevladava korištenje rodno neutralnog jezika, a **nema radnih bilježnica koje su u cijelosti napisane rodno neosjetljivim jezikom.**

Likovno-grafička oprema teksta u radnim bilježnicama

Analizirana je tematika likovno-grafičke opreme tekstova u radnim bilježnicama. Pronađeno je ukupno 1332 slika u 34 radne bilježnice.

Rezultati analize:

TKO ILI ŠTO JE NA SLICI	BROJ	POSTOTAK
muškarac	261	20%
ženski i muški likovi zajedno	181	14%
Dječak	170	13%
životinje	151	11%
Priroda	146	11%
predmeti	127	9%
djevojčica	90	7%
Žena	71	5%

* 140 slika prikazuje anđele, apstrakcije, križaljke, slagalice, kartice za igru, staroegipatsko pismo i sl.

Iz tablice je vidljivo da **najveći postotak** prikazanih likova čine **muški likovi** (muškarci 20% i dječaci 13%), dok su **ženski likovi** (djevojčice 7% i žene 5%) na samom začelju tablice, **u postotcima manjim od postotaka u kojem su zastupljene priroda, životinje i predmeti.**

Tematika novih tekstova

U radnim bilježnicama se osim vježbi, uputa za vježbu i primjera koji ilustriraju tekst iz udžbenika hrvatskog jezika ili čitanke, nalaze i novi tekstovi.

U novim tekstovima koji se pojavljuju samo u radnim bilježnicama **definirano je ukupno 1073 likova i tema.** Iako se brojevi i postoci odnose na ukupan broj od 1073 teme i lika, odvojili smo postotke u tablicama na postotke u kojima se pojavljuju likovi i postotke u kojima su primarne teme, a ne likovi:

Glavni likovi

Muškarac	145	14%
Dječak	118	11%
Djevojčica	64	6%
Žena	43	4%

Teme

priroda, pejzaž	165	15%
Svakodnevnica	140	13%
dječja igra, škola	129	12%
Životinje	65	7%
Obitelj	70	6%

Muški likovi (muškarac i dječak) nalaze se u 263 nova teksta u radnim bilježnicama (25%), a ženski likovi (žena i djevojčica) u dva i pol puta manjem broju, tj. u 107 (10%).

12% (134) tema odnosilo se na likove i teme koji ovdje nisu definirani/e poput, rodoljubnih, religioznih, povijesnih podataka, crtica o hrvatskom jeziku, znanosti, blagdanskim i tradicionalnim običajima, općenito o međuljudskim odnosima i sl.

autorice	autori	nepoznato	ukupno
149	457	199	805
18%	57%	25%	100%

Novi tekstovi u radnim bilježnicama analizirani prema spolu autora/ica

Analizom po spolu ukupno 805 novih tekstova koji se pojavljuju samo u radnim bilježnicama, utvrđeno je sljedeće:

autorice	autori	nepoznato	ukupno
149	457	199	805
18%	57%	25%	100%

Odabrane nove tekstove u radnim bilježnicama čak tri puta češće potpisuju muškarci nego žene.

Sažetak dobivenih podataka

1. 36 udžbenika za 5., 6., 7., i 8. razred osnovnih škola potpisuje **59 različitih autora/ica** od čega većina autorica: **49 autorica (83%) - 10 autora (17%)**.
2. Autorstvo **34 radne bilježnice**, potpisuje ukupno 35 različitih autora/autorica, od čega većina autorica (koje su uglavnom i autorice udžbenika): **25 autorica (71%) - 10 autora (29%)**.
3. Najveći postotak u **likovno-grafičkoj opremi radnih bilježnica** čine muški likovi (muškarci 20% i dječaci 13%), dok su **ženski likovi** (djevojčice 7% i žene 5%) na samom začelju, u **postotcima manjim od postotaka u kojem su zastupljene priroda, životinje i predmeti**.
4. Od 1653 imena autora/ica 3604 likovno-grafička priloga u udžbenicima: 84% su muškarci (1396) i 16% žene (257).
5. Od 2091 teksta u udžbenicima, 1322 teksta potpisuju autori (63%), 314 autorice (15%), a autorstvo 455 (22%) tekstova je nepoznato.
6. Najviše tema u udžbenicima odnosi se na dječji život (igra, škola, odnosi među djecom) – 393 (20%) i na prirodu i životinje – 381 (19%), zatim na obiteljski život – 183 (9%), ljubavne teme – 150 (8%) i rodoljubne teme – 137 (7%).
7. Muški likovi (muškarci, starci i dječaci) kao glavni likovi pojavljuju se u ukupno 906 tekstova (64%), ženski likovi (žene, starice, djevojčice) u 331 tekstu (23%), dok 13% likova su životinje i likovi iz bajke.
8. Rezultati brojčane analize muških i ženskih zanimanja pokazuju da se muškarce četiri puta češće definira zanimanjem kojeg obavljaju nego žene.

9. U ukupno 616 primarnih obiteljskih odnosa glavnih likova, prevladava odnos jednog od roditelja sa sinovima – majka-sin (25%) i otac-sin (23%). U više od dvostruko manjem postotku na drugom mjestu je odnos roditelja i kćeri – mama-kći (10%) i otac- kći (10%).

ZAKLJUČAK

S obzirom na cilj analize postojećeg stanja u primjeni mjera iz Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova (NN 116/03.), Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu (NN 36/06.; 141/06.), i Udžbeničkog standarda (07/07.) te mjera Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010. (NN 114/06.), u udžbenicima hrvatskog jezika i književnosti za 5. - 8. razrede osnovnih škola:

Pravobraniteljica je mišljenja da je učinjen značajan pozitivan pomak u korištenju rodno osjetljivog jezika, što je u skladu s etičkim zahtjevima Udžbeničkog standarda – 94% tekstova iz tekstualne opreme glavnog teksta u udžbenicima koristi ili rodno neutralan ili rodno osjetljiv jezik, dok kod radnih bilježnica nema niti jedne koja koristi rodno neosjetljiv jezik.

Međutim, pravobraniteljica ističe da udžbenici još uvijek nisu u skladu sa stavkom 7. *Likovno-grafičkih zahtjeva i standarda* propisanih Udžbeničkim standardom (NN 07/07.)⁹, o čemu svjedoče postoci dobiveni analizom – 74% pojedinačnih likova prikazanih na crtežima, fotografijama i drugoj likovno-grafičkoj opremi uz tekst u udžbenicima su muškog roda. I u radnim bilježnicama najveći postotak u likovno-grafičkoj opremi radnih bilježnica čine muški likovi (33%), dok su ženski likovi s 12% zastupljenosti na samom začelju, u postotcima manjim od postotaka u kojem su zastupljene priroda, životinje i predmeti.

Pravobraniteljica smatra da bi ravnomjernija vidljivost ženskih i muških likova u likovnim rješenjima, značila promicanje ravnopravnosti spolova.

Iako pravobraniteljica uvažava činjenicu da je način na koji su žene prikazane u većini tekstova u udžbenicima uvjetovan načinom na koji su bile opisivane tijekom povijesti, tj. starije hrvatske književnosti, mišljenja je da se premalo koriste mogućnosti dodatnih zadataka, vježbi i tema za razgovor u svrhu odgoja i obrazovanja za ravnopravnost spolova.

PREPORUKE PRAVOBRANITELJICE

Stoga, u svrhu postizanja ciljeva rodno osjetljivog obrazovanja, pravobraniteljica preporučuje da se:

1. prilikom izrade i odobravanja udžbenika pomno preispita njihova usklađenost s mjerama UN Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, sa Zaključcima Odbora za uklanjanje diskriminacije žena na području obrazovanja, s odredbama

⁹ „Likovna rješenja u udžbeniku trebaju promicati ravnopravnosti spolova“, Udžbenički standard (NN 07/07.), 2.6. Likovno tehnički zahtjevi i standardi, stavka 7.

Zakona o ravnopravnosti spolova, Zakona o udžbenicima za osnovne i srednje škole i Udžbeničkog standarda te s mjerama uvođenja rodno osjetljivog obrazovanja Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010.;

2. sustavno i dosljedno provodi stručno usavršavanje iz područja ravnopravnosti spolova za sve nositelje/ice odgojno-obrazovne djelatnosti.
3. provede mjera 3.1.2. Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova od 2006. – 2010. tj. da se izrade dokumenti za primjenu Udžbeničkog standarda, u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova.

Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova
Zagreb, ožujak 2008.